

HKD «Napredak» u Županjcu/ Duvnu/Tomislav Gradu

JURE KRIŠTO

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Na temelju do sada nepoznatoga arhivskoga gradiva autor daje pregled nekoliko puta obnavljane podružnice HKD «Napredak» u Duvnu, ovisno o političkim prilikama i mjesnim odnosima.

Ključne riječi: HKD «Napredak», Županjac, Duvno, Tomislav Grad

Hrvatsko kulturno društvo (HKD) Napredak plod je spoznanje da hrvatski narod u Bosni i Hercegovini (BiH) mora stvoriti svoju domaću inteligenciju i samostalni obrtnički i trgovački stalež.¹ Prvi koraci u tom smjeru napravljeni su 1902. godine u Mostaru osnutkom Hrvatskog potpornog društva za siromašne đake i naučnike. Kao što i ime sugerira, svrha društva bila je da materijalno podupire sposobne hrvatske mladiće da se školuju i da se što bolje i što prije osposobe za život.² Društvo sa sličnom svrhom i gotovo u isto vrijeme osnovano je također u Sarajevu, a nazvano je Hrvatsko društvo za namještanje djece u zanate i trgovinu.³ Oba su društva izrasla iz krugova bliskih Katoličkoj crkvi i, barem u početku, vodili su ih svećenici. Mostarsko društvo rodilo se u sklopu franjevac a Hercegovačke provincije, napose u razmišljanjima fra Augustina Zubca, a prvi predsjednik mu je bio fra Radoslav Glavaš, profesor franjevačke bogoslovi je. Sarajevsko društvo, pak, ideja je kruga Hrvata okupljenih oko tada kanonika, budućega nadbiskupa dr. Ivana Šarića. Možda je važno istaknuti da su u sarajevskom društvu ipak prevladavali civili, za razliku od mostarskoga, gdje su glavnu riječ vodili franjevci. Kako su se namjere, a i aktivnosti, društva poklapale, 9. lipnja 1907. dogovoreno je spajanje tih dvaju društava u jedinstveno društvo Napredak.

HKD Napredak brzo se širilo, te je ubrzo nakon osnutka njegova podružnica bila uspostavljena i u Županjcu/Duvnu/Tomislav gradu. Prvi spomen

¹ Dr. M(ilan) MARTINOVIĆ, Ante Tandarić, *Napredak. Hrvatski narodni kalendar 1936.*, Sarajevo 1935., 151.

² *Kalendar «Hrvatskoga radiše» i «Napretka» za prostu godinu 1926.*, Zagreb 1925., 51.

³ Za raspravu o datumima početka mostarskoga i sarajevskoga društva te o njihovu ujedinjenju vidi Tomislav IŠEK, "O utemeljenju i početku rada hrvatskoga kulturno-prosvjetnog društva 'Napredak'", *Napredak. Hrvatski narodni kalendar za 1993.*, Sarajevo 1992., 75.-92.

podružnice u Županju nalazimo u popisu Napretkova godišnjaka za 1909. godinu, koji izvještava o stanju 1908. godine.⁴ O djelovanju duvanjske podružnice do sada nisu pronađeni osobiti podaci, ali se njezino djelovanje, s uzletima i padovima, može pratiti od 1920. godine. Ovaj rad je pokušaj rekonstrukcije toga djelovanja u Duvnu od uspostave Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) do ukinuća HKD Napredak i njegove podružnice u Duvnu na temelju tragova arhivskoga gradiva koje je, na sreću, sačuvano.

Duvanjska Napretkova podružnica u Kraljevstvu/Kraljevini SHS/ Jugoslaviji

Nestanak Austro-Ugarske Monarhije te nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine bili su prijelomni događaji u povijesti hrvatskog naroda. Prijeratno projugoslavensko raspoloženje u intelektualnim krugovima zamijenilo je razočaranje u susretu s realnošću srpske prevlasti i još većeg obespravljena hrvatskoga naroda.

Osim političkih gibanja,⁵ nakon završetka velikoga rata i u Duvnu se, kao i posvuda u hrvatskome narodu, počelo razmišljati o oživljavanju kulturnoga i društvenoga života. Najprije se prišlo otvaranju Hrvatske čitaonice u samome mjestu.⁶ I HKD Napredak razmatrao je mogućnosti ponovnoga osnivanja podružnice u Duvnu. Središnja uprava u Sarajevu uputila je 27. listopada 1920. molbu duvanjskome župniku fra Jaki Jukiću da uzme mjesto predsjednika Ivana Jezildžića, koji je bio premješten iz Duvna ili da nađe pogodnog čovjeka za to mjesto.⁷ No s kakvim su se teškoćama duvanjski Hrvati, koji su bili u velikom postotku većinsko pučanstvo, morali boriti svjedoči i izjava tadašnjega privremenog upravitelja Duvanjskog kotara Luke Savića da će ih «dotle dotjerati da [im] ne će niti pijevec pred kućom pjevati!».⁸ Iako su tu izjavu prenijeli delegati HPS-a, treba držati na umu da je Savić bio duvanjski pravoslavac (Srbín), kojega je vlast postavila da bude upraviteljem u kotaru u kojem su Srbi bili vrlo mala manjina.⁹ Bila je to zapravo slika odnosa vlasti prema hrvatskome pučanstvu.

To je, čini se, bio samo još veći poticaj hrvatskom puku i njegovim predvodnicima da se organiziraju i odupru odnarođivanju i opresiji. Podružnica

⁴ *Napredak. Hrvatski narodni kalendar za godinu 1909.*, Sarajevo, 1908., 152.-153.; 159.-189.

⁵ O političkim prilikama u Duvnu i BiH na početku života u novoj državi vidi Z. MATIJEVIĆ, *Duvno/Tomislavgrad i tri hrvatske političke stranke u razdoblju od 1919. do 1929.*, *Duvanjski zbornik*, uredio Jure KRIŠTO, Zagreb – Tomislavgrad 2000., 249.-274.

⁶ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: A BiH), Hrvatsko kulturno društvo (dalje: HKD) *Napredak*, Opći spisi, 68/1920, kut. 2.

⁷ Središnjica HKD *Napredak* fra Jaki Jukiću, Sarajevo, 27. listopada 1920, br. 1099/1920, kopija, A BiH HKD *Napredak*, 1099/1920, kut. 4.

⁸ Zulumi g. Luke Savića, *Narodna sloboda*, 2/1920., br. 35, 1.

⁹ Upravo će L. Savić biti među svjedocima optužbe protiv fra Mije Čuića na sudskom procesu koji su protiv njega vodile komunističke vlasti 1946. godine. (*Fra Mijo Čuić - život i djelo (1882.-1959.)*. *Spomenica u povodu 40. obljetnice smrti*, priredio dr. fra Ivo BAGARIĆ, Tomislavgrad, 2000, 87).

HKD Napredak u Duvnu jedan je od izraza tog otpora. O duvanjskoj podružnici doznajemo više pojedinosti iz zapisnika glavne skupštine podružnice¹⁰ te iz popratnoga pisma Središnjoj upravi u Sarajevu.¹¹ Glavna skupština održana je 7. studenoga 1920., nedugo nakon što je fra J. Jukić dobio pismo od Napretkove središnjice, što znači da se odmah dao na posao oko organiziranja obnove Napretka u Duvnu. Na skupštini su sudjelovali članovi privremenog odbora potpredsjednik Daniel Vilić, tajnik Stanko Marijanović, blagajnik Dinko Protrka te odbornici Stipe Delač i Luka Baraban. Također su bili prisutni i sljedeći članovi: Pavao Bušić, Tomo Baković, Ilija Ančić, Slavko Radoš, fra Jako Jukić, Ivko J. Rubić, Dane Gudelj, Božidar Jesildžić, Luka Krakan i Vinko Baraban.¹² Tajnik je podnio izvješće o radu podružnice od obnavljanja do te sjednice. Očito je iz tijeka skupštine da je bilo tri vrste članova: oni koji su se najavili kao novi članovi; oni koji su svoju članarinu povisili te oni koji su se najavili kao utemeljitelji. Novi članovi su sami određivali visinu svoje mjesečne članarine. Očito se očekivalo da će svatko prosuditi prema svojim mogućnostima, što znači da je i članarina bila u funkciji ostvarivanja poslanja društva. Na toj su sjednici primljeni sljedeći članovi s obećanim iznosima: Marko Čamber (5 k), Stipe S. Gudelj (3 k), Dane Stipić (2 k), Stipe Stipić (2 k), Ljubo Stipić (10 k), Matan Petrović (4 k), dr. Tomislav Bljajić (10 k), Pavao Baković (5 k), Jozo Dilber (2 k), Hilmija Numić (10 k) te Pero Grgić (5 k). Svi su oni na skupštini bili jednoglasno primljeni. Sve su to tradicionalna duvanjska prezimena, osim Bljajić, koji je bio mjesni liječnik. Iz toga, kao i iz prezimena članova Odbora, može se zaključiti da su još tada na upravnim mjestima i važnijim funkcijama u Duvnu dolazili ljudi sa strane te da je to vjerojatno zbog toga što još nije bilo školovanih ljudi iz Duvna. Također treba istaknuti starosjedilačku muslimansku obitelj Numić, koja se ne samo držala Hrvatima, nego su njezini istaknuti članovi bili i aktivni članovi hrvatskih društava, kao što je u tom slučaju HKD Napredak.

Najzanimljivije je, dakako, bilo tko će se prijaviti kao utemeljitelj i koliko će obećati novca. Za uzvrat su utemeljitelji iz sarajevske središnjice dobivali diplome. Na toj su se skupštini među utemeljitelje uvrstili Ilija Perić, «cestar i posjednik iz Kola» (20 k), Vinko Baraban, «dnevničar iz Duvna» (20 k) te Ivko Rubić, «posjednik i trgovac iz Duvna» (200 k). Potvrda da su trgovci i tada bili najimućniji i u tome je što je Rubić odmah uplatio svoju obećanu svotu.¹³ U trećoj kategoriji članova, tj. oni koji su povisili svoju članarinu, su Luka Baraban (s 3 k na 5 k) i Pavo Bušić (s 2 k na 5 k).

Skupština je potom prišla izboru članova novog odbora. Izabrani su bili sljedeći članovi: Slavko Radoš, predsjednik, Dane Vilić, potpredsjednik, Ljubo

¹⁰ Duvno, 20. studenoga 1920, br. 32/20, ABiH HKD Napredak, 1280/1920, kut. 4.

¹¹ *Isto.*

¹² Članovi imaju manje-više duvanjska prezimena. Jesildžića danas nema u Duvnu, osim ako se danas ne pišu Jezidžići, v. Ante IVANKOVIĆ, *Duvanjska prezimena*, Tomislavgrad, 2001., 203.-204.

¹³ Duvno, 25. studenog 1920, br. 33/20, ABiH HKD Napredak, 1280/1920, kut. 4; Duvno 20. studenoga 1920., br. 32/20, ABiH HKD Napredak, 1280/1920, kut. 4.

Stipić, tajnik, Stanko Marijanović, tajnik, Marko Čamber i Luka Baraban, članovi te Stipe Delać i Daniel Bušić, revizori.

U završnoj točki dnevnoga reda, Tomo Baković je predložio «da se daje proglas na svećenike i glavare ovoga kotara za sakupljanje milodara za Napredak», što je, dakako, bilo prihvaćeno. Stari i novi tajnik S. Marijanović predložio je da se i među skupštinarima skupi nešto novca za Napredak, što je rezultiralo svotom od 219 k. Novoizabrani predsjednik je obećao «da će raditi svim silama za Napredak».¹⁴

U popratnom pismu Središnjoj upravi Napretka u Sarajevu nalazimo i tajnikovo izvješće o novčanom stanju podružnice. Njemu je priložen i Prilog koji detaljnije razrađuje računске stavke. Iz tog Priloga je jasno da je podružnica raspolagala s 935 k. Davali su se i posebni doprinosi za konvikt. Iako iz zapisnika nije jasno o kojem je konvikt riječ, vjerojatno je riječ o onome u Sarajevu. U svakom slučaju, za konvikt su dali braća Ante i Stanko Marijanović 200 k, Stjepan Bagarić 100 k i Daniel Bušić 100 k.¹⁵ Zanimljivo je, međutim, kako su članovi Napretka bili inventivni u prikupljanju novčanih sredstava za potrebe Napretka. Tome Baković i Ilija Ančić iskoristili su svadbu Slavka Radoša i Agate Čurčić za prikupljanje čak 2010 k za Napredak. Očito motiviran uspjehom te ideje, T. Baković je prikupio 610 k u svatovima Ivana Vukadina i Ljubice Kuprešak.¹⁶

Iz tog je dopisa također zanimljiv popis onih koji su prestali biti članovima HKD Napredak i razlozi zbog kojih su prestali. Neki su samo formalno prestali biti članovima, jer su postali utemeljiteljima, kao što je slučaj s braćom Matom i Stankom Marijanović, Ivkom Rubićem i Vinkom Barabanom. No nekoliko bivših članova iselili su se iz Duvna: Ivan Papić, Rudolf Zrmečnik (?), Tonka (?) Miletić, Miše Činčak (?), Anka Prodan, Pero Tadić, Ivan Matić, Jozo A. Batinić i Ivan Jezildžić.¹⁷ Dvije žene, Luca Bašić i Ružica Baraban, prestale su biti članicama Napretka, «jer su im kuće starješine članovi».¹⁸ Iz toga se da zaključiti da su najprije one bile članicama Napretka, a muževi su im se učlanili naknadno, čime su one automatski prestale biti članicama. Na kraju, bilo je i onih koji «neće da budu članovi», kao Pero Kolak, Ante C. Batinić, Vinko Grgić, Jozo Budimir i August Batinić. Možemo samo spekulirati zašto su htjeli istupiti iz HKD Napredak.

Dopis sadrži i skupni popis članova duvanske podružnice HKD Napredak po razredima.

¹⁴ Duvno, 25. studenog 1920, br. 33/20, ABiH HKD Napredak, 1280/1920, kut, 4.

¹⁵ Isto, Prilog.

¹⁶ Duvno, 25. studenog 1920, br. 33/20, ABiH HKD Napredak, 1280/1920, kut, 4, 2.-3.

¹⁷ Isto, 3.

¹⁸ Isto.

RAZRED	KRUNA	ČLANOVA
I.	10	2
	5	8
Svega	15	10
II.	4	8
	3	7
Svega	7	15
III.	2	22
UKUPNO	24	47

U istom dopisu je i popis starih i novih utemeljitelja:

KATEGORIJA	UTEMELJITELJ	ZANIMANJE
Stari	Ilija M. Ančić	trgovac iz Blažuja
	Dinko Protrka	trgovac iz Duvna
	Stjepan Delać	stolar iz Duvna
	Ivko J. Rubić	trgovac iz Duvna
Novi	Vinko Baraban	
	Ante Marijanović	
	Stanko Marijanović	
	Ilija Perić	

Iz popratnoga pisma također se vidi da se na sjednici podružnice raspravljalo o još nekim stvarima, o kojima nema informacija u zapisniku. To se svakako može protumačiti time što je zapisnik pisao bivši tajnik Marijanović, dok je popratni dopis sarajevskoj središnjici pisao novi tajnik Ljubo Stipić. U svakom slučaju, raspravljalo se o prijedlogu da se polovica novca skupljena na svadbi Slavka Radoša da «za siromašne djake grada Duvna» te se čak oni imeuju (Petar Baković, student agronomije u Zagrebu i Jozo Protrka, gimnazijalac u Mostaru). Iz diskusije nije poznato jesu li predloženi primatelji financijske pomoći u srodstvu s članovima odbora, ali je prihvaćen prijedlog predsjednika Radoša da podružnica ne može tako raspolagati s novcem namijenjenim za HKD Napredak.¹⁹ Time, čini se, taj predmet nije bio skinut s dnevnoga reda, jer se iz kasnijih dopisa sarajevske središnjice vidi da je središnjica taj problem rješavala (i odbila novčanu pomoć tim mladićima), jer su predloženi primatelji novčane potpore već bili Napretkovi stipendisti i primali dovoljno potpore, osobito «ona dvojica u Mostaru, koji po 'Napretku' imaju potpunu potporu».²⁰

¹⁹ Isto, 3.-4.

²⁰ Sarajevo, 1. prosinca 1920., 1280./ad, ABiH HKD Napredak, 1280/1920, kut, 4, 5.

Drugo o čemu se raspravljalo je priredba koju su planirali organizirati sljedeće godine za Napretkov dan, 6. siječnja. Upućena je molba središnjici da im se pribavi prikladan igrokaz. Znakovito je da su odbornici naglasili da igrokaz bude «sa što manje osoba», što je jasna naznaka da u Duvnu nije bilo dovoljno osoba koje bi mogle odigrati takvu priredbu.²¹

Iz Sarajeva je stigao odgovor na zapisnik i na popratno pismo, pisan 1. prosinca 1920., koji vjerojatno nije razveselio članove duvanjske podružnice. Iz središnjice su ih, naime, podsjetili da je na zadnjoj glavnoj skupštini odlučeno da je «cijena» utemeljitelja 400 k (može se plaćati u deset obroka) te da je i članarina definirana: 1. razred 12 k, 2. razred 8 k i 3. razred 4 k mjesečno.²² Sarajevska je središnjica također poučila Duvnjake da im ubuduće pri skupljanju novca ne stvaraju nepredviđene obveze, kao obećanje novčane potpore za duvanjske učenike i studente.

Sarajevska središnjica nije Duvnjacima poslala nikakav igrokaz, nego ih je uputila na Livno. Sigurno je, međutim, da su Duvnjaci 6. siječnja 1921. održali priredbu i da se pokazala financijskim uspjehom, jer je čisti prihod od nje bio gotovo 6.500 k.²³ No, važnije od priredbe je podatak da je Napredak namjestio Duvnjaka Borislava Stipića kod kolarar Martina Pastuhovića. Iz drugoga izvora znamo da je taj kolar i kovač radio i živio u Sarajevu,²⁴ ali uvjeti Stipićeve namještenja nisu bili jasni članovima duvanjske podružnice, o čemu su htjeli saznati više.²⁵ Iz Godišnjeg izvještaja za 1920. godinu saznajemo da je Napredak imao tri Duvnjaka stipendista u srednjim školama: uz već spomenute Peru Bakovića iz Duvna i Jozu Protrka iz Duvna, Stipu Bušića također iz Duvna, II. razred realne gimnazije u Mostaru.²⁶ Također se saznaje da je duvanjska podružnica HKD Napredak 1920. imala 63 člana, od čega 19 utemeljitelja i 44 redovita. To znači da je članstvo prilično brzo raslo, jer je broj članova u spomenutom dopisu podružnice sarajevskoj središnjici 25. studenog 1920. bio 47 i 8 utemeljitelja. Riječ je, dakle, o povećanju članstva za 16 i utemeljitelja za 11 osoba u samo 6 mjeseci. Iz dopisa za Sarajevo doznajemo barem neka imena novih utemeljitelja:

fra Jako Jukić, župnik
Dane Bušić
Aleksa Baković
Luka Baraban
Stipe Bašić
Ante Perić Radin
Matan Petrović.²⁷

²¹ *Isto*, 4.

²² *Isto*, 5.

²³ Duvno, 2. travnja 1921., ABiH HKD Napredak, 1905/1921, kut, 5.

²⁴ Godišnji izvještaj, Duvno, 5. lipnja 1921., ABiH HKD Napredak, 2421/1921, kut, 6.

²⁵ Duvno, 2. travnja 1921., ABiH HKD Napredak, 1905/1921, kut, 5.

²⁶ Godišnji izvještaj, Duvno, 5. lipnja 1921., ABiH HKD Napredak, 2421/1921, kut, 6.

Prvi nesporazumi i razdvajanja

Iako su dvojica franjevaca bili podupiratelji Napretkove podružnice u Županju, entuzijazam duvanjskih Hrvata doživio je razočaranje i prvu prepreku, čemu su pridonijeli i franjevci. Duvanjski su fratri kratko nakon osnutka Napretkove podružnice 1910. osnovali Hrvatsku čitaonicu,²⁸ a pred Prvi svjetski rat pri čitaonici su osnovali i Hrvatsko pjevačko-tamburaško društvo. Godine 1920. ta dva društva spajaju se u jedno – Hrvatsko pjevačko i tamburaško društvo (HPTD) Tomislav i čitaonica u Duvnu.²⁹ Fratri su to društvo pokušavali učiniti središtem oko kojega će se vrtjeti akcije za podizanje spomen-bazilike i Tomislavova doma, koji su bili planirani još od 1917. godine.³⁰ I prvim predsjednikom društva postao je Duvnjak fra Mijo Čuić. Na sjednici 6. kolovoza 1922. društvo Tomislav odlučilo je da se 3. rujna 1922. postavi kamen temeljac za Hrvatski spomen-dom Tomislav. Posebnim dopisom, koji su potpisali tajnik Daniel Stipičić i predsjednik fra Mijo Čuić, društvo je zamolilo predsjednika HKD Napredak u Sarajevu, «cijeneći Vaš odlični patriotizam i nesebično požrtvovanje u radu za narod», da bude na toj svečanosti.³¹ Središnjica je odlučila da će HKD Napredak na svečanosti predstavljati direktor Središnjice prof. Anto Odić, dok se predsjednik pismeno ispričao.³²

Odnosi između duvanjske Napretkove podružnice i društva Tomislav bili su uistinu uzorni, ali sklad nije, na žalost, potrajao dugo. Odbor za izgradnju doma, s fra M. Čuićem na čelu, odlučio je da za Božić izda svoje božićnice kako bi od njihove prodaje priskrbio nešto sredstava za gradnju. Problem je bio u tome da je izdavanje božićnica već bila ustaljena praksa HKD Napredak, koji je također od njihove prodaje dolazio do dodatnih sredstava za ostvarivanje svojih zadaća. Početak izgradnje Hrvatskoga doma bio je zasigurno veliki događaj za duvanjske stanovnike, pa nije ni čudno da su i članovi HKD Napredak htjeli pomoći njegovoj izgradnji. Na izvanrednoj sjednici podružnice 3. prosinca 1922. bilo je zaključeno da se prihod od 50 božićnica, koliko su ih namjeravali naručiti, podijeli s društvom Tomislav, uz uvjet da Tomislav ne izdaje svoje božićnice. Društveni odbor Tomislava pristao je samo na to da od prihoda za božićnice

²⁷ Duvno, 20. lipnja 1921., br. 34/21, Godišnji izvještaj, Duvno, 5. lipnja 1921, ABiH HKD Napredak, 2429/1921, kut, 6.

²⁸ Vidi: Proslava 20-godišnjice opstanka Hrvatske čitaonice u Duvnu, *Hrvatska sloga*, 2/1920., br. 155, 1.-2. Pripreme za tu poglavito kulturnu manifestaciju nisu mogle proći bez upletanja L. Savića, koji ju je zabranio pod izgovorom da je "program same proslave separatističan". Nakon što se Upravni odbor "Hrvatske čitaonice" žalio višim vlastima u Travniku, Savićeva je odluka bila suspendirana. (Č., Naši dopisi, *Naša sloga*, 2/1920., br. 38, 2).

²⁹ *Fra Mijo Čuić - život i djelo*, 57. Vidi Pravila Hrvatskog pjevačkog i tamburaškog društva "Tomislav" i čitaonice u Duvnu, Sarajevo 1921., ABiH, HKD Napredak, 7/1930, kut. 65.

³⁰ Mira KOLAR, Gradnja duvanjske bazilike u spomen tisućgodišnjice krunidbe kralja Tomislava, *Duvanjski zbornik*, 283-303; J. KRIŠTO, Svi politički prijestupi i kazne fra Mije Čuića, *Isto*, 275.-281.

³¹ HPTD Tomislav i čitaonica, Duvno, 16. kolovoza 1922., br. 78/1922, ABiH, HKD Napredak, 722/1922, kut. 18.

³² Presjednik HKD Napredak, Sarajevo, 29. kolovoza 1922., ABiH, HKD Napredak, 722/1922, kut. 18.

¼ pripadne Napretku, a ¾ Tomislavu. Odbor Napretkove podružnice pristao je na te uvjete, pozivajući se na volju građanstva, koje bi se u protivnome ljutilo, te zamolilo i Središnjicu da se s time složi.³³

Premda je iz spomenutog dopisa tajnika S. Marijanovića jasno da su duvanjski napretkovi to držali riješenim, sarajevska središnjica nije im odobrila takav potez, nego ih je i poučila o koječemu. Izrazila je žaljenje što «bratska društva» oduzimaju Napretku izvor prihoda te čuđenje da nisu mogli uvjeriti Tomislavov odbor da kao lokalno društvo može na druge načine prikupljati sredstva. Sarajevska središnjica bila je to više u nevjerici što je ona sama obćala darovati 25.000 k za dovršenje Tomislavova doma.³⁴ Stoga je zaključila da prihode od božićnica neće ni s kim dijeliti, a ako ih Duvnjaci ne mogu razdijeliti, neka ih vrate.³⁵

Taj je incident ohladio odnose HKD Napredak i duvanjskoga društva Tomislav. U spomeutom dopisu, u kojemu središnjica priopćava odluku o darivanju 25.000 k, također se napominje da je predsjednik društva Tomislav fra Mijo Čuić usmeno izjavio da je društvo pripravno «¼ doma upisati u vlasništvo 'Napretka'». Središnjica na to sugerira da bi bilo bolje čitav dom upisati u vlasništvo Napretka, jer bi se tako osiguralo «daljnje uređenje i uzdržavanje doma». Središnjica je na kraju istaknula da je riječ o prijedlogu, a na Odboru je društva Tomislav da odluči.³⁶

U odgovoru, predstavnici društva Tomislav predložili su, uz napomenu da su sami počeli graditi dom, da im Napretkova središnjica pomogne milo-darom i niskokamatnim zajmom na pet godina u visini koštanja prostorija namijenjenih duvanjskoj podružnici Napretka.³⁷ Kako novci iz Sarajeva nisu stizali, društvo Tomislav početkom 1923. poslalo je pismo požurnicu da im se novac dostavi, jer nemaju čime platiti izradu vrata i prozora.³⁸ Napretkova središnjica u Sarajevu odgovorila je da će novac dostaviti tijekom mjeseca veljače 1923., uz zamolbu da društvo Tomislav javi što je napravljeno glede uknjižbe ¼ doma u Napretkovo vlasništvo.³⁹ Čuiću i društvu Tomislav nije se, čini se, provodilo uknjižbu ¼ vlasništva doma na ime Napretka, jer su u veljači 1923. Napretkovo središnjici u Sarajevu odgovorili da će o uknjižbi dijela

³³ Podružnica HKD Napredak, Duvno, 7. prosinca 1922., br. 2/22, ABiH HKD Napredak, 1520/1922, kut. 20.

³⁴ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 16. listopada 1922., br. 913, ABiH HKD Napredak, 149/1923, kut. 23.

³⁵ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 16. prosinca 1922., br. 1520, ABiH HKD Napredak, 1520/1922, kut. 20.

³⁶ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 16. listopada 1922., br. 913, ABiH HKD Napredak, 149/1923, kut. 23.

³⁷ HPTD Tomislav i čitaonica, Duvno 9. rujna 1922., br. 99/1922, ABiH HKD Napredak, 149/1923, kut. 23. U potpisu predsjednik Čuić i tajnik D. Stipić.

³⁸ HPTD Tomislav i čitaonica, Duvno, 3. siječnja 1923., br. 2/23, ABiH HKD Napredak, 149/1923, kut. 23.

³⁹ Središnja uprava HKD Napredak, Sarajevo, 11. siječnja 1923., br. 1671/1923, ABiH HKD Napredak, 149/1923, kut. 23.

doma na Napredak odlučiti «tek onda kad bude isti dovršen», uz napomenu da je to bio zaključak glavne skupštine od 17. prosinca 1922.⁴⁰ Takav neočekivan razvoj događaja nije spriječio Stjepana Delaća da u ime društva Tomislav uputi pismo Napretkovoј središnjici za novčanu pripomoć, opravdavajući to značenjem doma za nacionalne interese.⁴¹ U travnju je društvo Tomislav poslalo Napretkovoј središnjici brzojav da odobreni novac za gradnju doma šalje odmah, «jer nužno treba za isplatu materijala»,⁴² na što je središnjica odgovorila brzojavom da će poslati novac čim se obavi uknjižba.⁴³ Kad ništa nije pomoglo, S. Delać je otišao u Sarajevo kako bi nagovorio Napretkovoј središnjicu da donira novac za izgradnju doma. To nije pomoglo, a središnjica je u kolovozu 1923. pismom objasnila društvu Tomislav da je inzistiranjem na uknjižbi htjela onemogućiti eventualno otuđenje doma, ali da zbog nastalih okolnosti više ne može dostaviti nekad obećani novac.

Tako je završila priča o Napretkovoј donaciji za izgradnju Hrvatskoga spomen-doma Tomislav u Duvnu. Iz nje bi se dalo zaključiti nekoliko stvari. Jedan od problema svakako je bilo fra Mijino obećanje o uknjižbi ¼ doma u korist HKD Napredak, koje kasnije ili nije mogao ili nije htio izvršiti. Drugi problem je da HKD Napredak nije mogao prijeći preko tog Čuićeva usmenog obećanja i dati obećani i izglasani novčani doprinos bez uvjetovanja o uknjižbi. Čuić je nesumnjivo imao potporu drugih članova društva Tomislav, ali tu leži i treći problem. Naime, isti su ljudi bili i u HKD Napredak i u Odboru društva Tomislav te su svoju lojalnost deklarirali ovisno o trenutačnoj procjeni valjanosti projekta. Duvnjacima se ne može zamjeriti što su nastojali pomoći u izgradnji doma koji im je ne samo imponirao, nego također rješavao problem prostorija za društveno okupljanje. No oni nisu, čini se, uzimali dovoljno ozbiljno raniji pristanak uz ciljeve HKD Napredak niti su imali razvijen osjećaj lojalnosti. To će im se, vidjet ćemo, obiti o glavu. Konačno, četvrti bi zaključak mogao biti da uvijek postoji opasnost pri umnožavanju institucija, osobito ako su ciljevi institucija slični ili čak identični. Bilo kako bilo, duvanjski Hrvati (još jedanput) su se razjedinili oko vlasništva nad nekretninama, a ta epizoda samo je bila prva u nizu zahladnijih odnosa.

Gradnja duvanjske spomen-bazilike i Napretkova podružnica

Kako se približavala 1925. godina, tisućugodišnjica krunidbe kralja Tomislava, Duvnjaci su intenzivirali pripreme za gradnju bazilike kojom se trebala obilježiti ta velika obljetnica. Unatoč nepovoljnim prilikama, temeljni kamen za baziliku postavljen je 8. srpnja 1924. Braća hrvatskog zmaja

⁴⁰ HPTD Tomislav i čitaonica, Duvno, 13. veljače 1923., br. 2/1923, ABiH HKD Napredak, 149/1923, kut. 23.

⁴¹ Bratskom HKD Napredak, bez d, bez br., Primljeno 26. veljače 1923., br. 1963, Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH) HKD Napredak, 149/1923, kut. 23.

⁴² Telegram 23. travnja 1923., br. 1312, ABiH HKD Napredak, 149/1923, kut. 23.

⁴³ Središnja uprava HKD Napredak, Sarajevo, 23. travnja 1923., br. 2216, ABiH HKD Napredak, 149/1923, kut. 23.

iz Zagreba bili su na svečanosti polaganja temeljnog kamena za baziliku.⁴⁴ Unatoč zahladnijim odnosima, Duvnjaci se nisu ustručavali i sarajevskoj središnjici HKD Napredak poslati Proglas, sastavljen još 1917. godine, u kojem se najavljuje izgradnja takve bazilike. Poslali su i sabirni arak u kojem je trebalo upisati darovatelje. Sarajevska središnjica pristala je poslati «svoj» kamen, jedan od mnogih kojima se planirala obložiti unutrašnjost crkve iz svih hrvatskih krajeva, ali su odbili organizirati sabirnu akciju; čak su duvanjskome odboru za gradnju bazilike vratili sabirni arak, što je, dakako, bilo uvredljivo.⁴⁵ Nije to bio samo kraj sabirne akcije za duvanjsku spomen-baziliku u Sarajevu, nego i kraj podružnice HKD Napredak u Duvnu.

I članovi duvanjske podružnice Napretka, koja je tada bila zamrla, nastavili su biti društveno aktivni kao i prije, ali sada samo u sklopu društva Tomislav i odbora za izgradnju spomen-bazilike i doma, kojima je na čelu bio fra Mijo Čuić. Društvo Tomislav pokušalo je još jedanput u travnju 1926. zamoliti Napredak za milodar u svrhu dovršenja radova na Hrvatskom spomen-domu Tomislav, uz napomenu da je jedna soba rezervirana za Napredak.⁴⁶ Središnjica je taj put odgovorila pozitivno s prilogom od 1,000 din. Nije to, dakako, bilo usporedivo s obećanim iznosom od 25,000 kruna, ali ipak je bio poklon.⁴⁷ No u društvu Tomislav došlo je do prijepora oko raspodjele sredstava za dvije građevine koje su se gradile usporedno. Neki članovi odbora za gradnju doma zahtijevali su da se odbori ujedine i da se prikupljena sredstva dijele napola. Fra Mijo to nije prihvatio te je krajem 1926. došlo do njegova silaska s čela odbora za izgradnju doma i do izlaska iz društva. Na čelo odbora za izgradnju doma izabran je Jozo Batinić, a Čuić je nastavio biti na čelu odbora za izgradnju bazilike.⁴⁸

Podružnica HKD Napredak u Duvnu prestala je s radom. Stoga nemamo izmjene pisama između Duvna i Sarajeva sve do ljeta 1928.

No tijekom 1928. u Duvnu se dogodilo mnogo toga, a izvan Duvna još i više. U rujnu 1927. održali su se izbori, nakon kojih je došlo do pomirenja između Radića i Pribićevića i stvaranja Seljačko-demokratske koalicije. U siječnju 1928. kralju Aleksandru rodio se treći sin, koji je na krštenju dobio ime – Tomislav. Duvnjaci su, predvođeni fra Šimom Ančićem,⁴⁹ zamolili kralja «da se grad Duvno u buduće nazove Tomislav grad u počast princa Tomislava i krunjenja prvog hrvatskog kralja Tomislava».⁵⁰ Kralj je udovoljio želji Hrvata,

⁴⁴ Globe, kazne, optužbe i malverzacije upravnih i drugih vlasti protiv O. Fra Mije Čuića nadžupnika u Tomislav-gradu Hercegovina, Muzej grada Zagreba, Arhiv Kluba čirilometodskih zidara.

⁴⁵ Središnja uprava HKD Napredak, Sarajevo, 23. lipnja 1924., br. 110, ABiH HKD Napredak, 110/1924, kut. 31. Odgovor je koncipiran na dnu spomenutoga proglasa.

⁴⁶ HPTD Tomislav i čitaonica, Duvno, 28. travnja 1926., br. 121/926, ABiH, HKD Napredak, 1668/1925, kut. 41.

⁴⁷ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 18. svibnja 1926., br. 1668, ABiH, HKD Napredak, 1668/1925, kut. 41.

⁴⁸ *Fra Mijo Čuić - život i djelo*, 62.

⁴⁹ Manifestacije u Zenici i u Duvnu, *Večernja pošta*, (Sarajevo), 8/1928., br. 1974, 3.

⁵⁰ Duvno – Tomislavgrad, *Večernja pošta*, 8/1928., br. 1980, 3; Prijem deputacije iz Duvna kod kralja, *Narodni val*, (Zagreb), 2/1928., br. 32, 4.

ali samo da se «u znak kraljevske pažnje daje ime gradu [Duvnu] po imenu Nj.[egova] V.[isočanstva] princa Tomislava 'Tomislavgrad'». ⁵¹ U lipnju 1928. srpski predstavnik u beogradskoj skupštini pucao je na hrvatske predstavnike i ubio trojicu, a S. Radića ranio; 8. kolovoza i Radić je preminuo. Od duvanjske spomen-bazilike samo su zidovi bili gotovi, ali izdašnom pomoći nekolicine, napose Milana Prpića iz Zagreba, uspjela se i pokriti. ⁵²

U novonastalim prilikama sarajevska Napretkova središnjica nastojala je oživotiti svoju podružnicu u Duvnu, sada Tomislav Gradu. U dopisu 19. srpnja 1928., središnjica je pismom zamolila dr. Luju Naletilića, duvanjskoga liječnika, kao «starog člana Napretka» da ispuni «gjačku obavješnicu» i pošalje je natrag. ⁵³ Naletiliću je, izgleda, to bilo poticaj da ponovno pokrene osnivanje duvanjske podružnice HKD Napredak. Uistinu, u dopisu središnjici 28. srpnja 1928. duvanjski liječnik priopćava da je «za sutra» sazvana 'konstituirajuća skupština' duvanjske podružnice Napretka. Nije to, očito, bilo lako, jer Naletilić priznaje da mu je to 'jedva pošlo za rukom'. ⁵⁴ Nemamo informacija o tijeku tog sastanka, koji je vjerojatnije bio samo sastanak koji je izjavio spremnost obnove Napretkove podružnice u Duvnu. Sačuvani zapisnik «II. redovite odborske sjednice privremenog odbora» od 4. rujna 1928. razjašnjava to pitanje. Tamo je, naime, zaključeno da se glavna konstituirajuća skupština održi 16. rujna 1928. ⁵⁵ Obnovitelji duvanjske podružnice Napretka već su poznata lica, ali ima i novih imena. Privremeni predsjednik je bio dr. L. Naletilić, tajnik S. Marijanović, blagajnik Jakov Ladan, odbornici Ilija Ančić, ing. Dragutin Freškura i gđa Marija udova Batinić. Iz zapisnika te sjednice saznaje se da je trebao biti i Dragutin Brkić, učitelj iz Mandina Sela, te gđa Matija udova Jezildžić. Iz tajnikova izvješća doznajemo da je Zvonimir Šola iz Prisoja izabran za primatelja Napretkove stipendije te da je bilo još molba, ali ne daju se razlozi zašto im se nije moglo udovoljiti. ⁵⁶

Iz zapisnika saznajemo još nekoliko zanimljivih pojedinosti. Tako je u njemu naznačeno da je Hrvatski radiša bio prisutan u Duvnu i da mu je povjerenikom bio I. Ančić. Naime, maloljetnomu Z. Šoli umro je otac te nije mogao koristiti dodijeljenu mu stipendiju, nego je prisojački župnik fra Klement (Klemo) Dokić molio da ga se pošalje na zanat u sklopu djelatnosti H. radiše. Ančić je tu molbu poslao upravi H. Radiše u Zagreb, a Šolina stipendija je postala slobodna. Gđa Batinić je predložila da se ta stipendija prenese na Mariju Petrović, učenicu II. razreda ženske gimnazije u Sarajevu, što je usvojeno. Predloženo je također da se upute pismene zamolnice na učitelje i župnike da propagiraju Napretkove ideje. ⁵⁷

⁵¹ Ukaz Nj.[egovog] Vel.[ičanstva] Kralja, *Večernja pošta*, 8/1928., br. 1997, 2.

⁵² *Fra Mijo Čuić - život i djelo*, 46; M. KOLAR, Gradnja duvanjske bazilike, 290.-291.

⁵³ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 19. kolovoza 1928., br. 475/28, ABiH, HKD Napredak, 723/1928, kut. 54.

⁵⁴ L. Naletilić Središnjici HKD Napredak, Tomislav Grad/Duvno, 28. srpnja 1928., br. 723, ABiH, HKD Napredak, 723/1928, kut. 54.

⁵⁵ Zapisnik, Tomislav Grad, 4. rujna 1928., ABiH, HKD Napredak, 1806/1928, kut. 55.

⁵⁶ *Isto*.

⁵⁷ *Isto*.

Na toj se sjednici pokrenulo pitanje Napretkovih utemeljitelja, kojih je, vidjeli smo, bilo nekoliko u Duvnu. Sarajevska je središnjica, naime, tvrdila da utemeljine nisu u cjelini uplaćene, s čime se nisu slagali ni tajnik S. Marijanović ni osobe kojih se to ticalo. Postojao je i problem dugovanja bivšega blagajnika podružnice Luke Barabana, za što je tajnik također tvrdio da je podmireno i to preko sarajevskoga odvjetnika dr. Jure Šuteja.⁵⁸

Sarajevska središnjica odobrila je prijenos stipendije Z. Šole od 500 din na Mariju Petrović. Ujedno je uputila dopis dr. Šuteju za razrješenje problema dugovanja L. Barabana.⁵⁹ Uvidom u dokumentaciju, Središnjica je javila duvanjskoj podružnici da je dr. Šutej na račun L. Barabana uplatio 2,250 din. te da duguje još 99 din. Pitanje utemeljnina još nije bilo riješeno.⁶⁰

Konstituirajuća sjednica 1928. godine

Duvnjaci nisu održali konstituirajuću skupštinu 16. rujna, kako je bilo planirano, nego 10. listopada 1928. u novosagrađenom Spomen-domu Tomislav.⁶¹ Uz članove Privremenoga odbora, bilo je prisutno još 32 osobe. Iz tajnikova izvješća saznaje se da je do te sjednice bilo 48 redovitih članova i 35 utemeljitelja. Zanimljiv je podatak da su svi redoviti članovi bili iz mjesta Duvno i obližnjega Blažuja, a od utemeljitelja u Duvanjskom kotaru ih je bilo 17, dok su drugi ili umrli ili se odselili. Stoga je tajnik izrazio nadu da će se Hrvati i iz drugih mjesta uključiti u djelatnosti Napretka, jer je rad duvanjske podružnice «u svoje vrijeme bio jedan između prvih u BiH».⁶²

Privremeni predsjednik dr. L. Naletilić je najavio svoj odlazak iz Duvna (u Zagreb) te ujedno predložio listu novoga odbora duvanjske podružnice, koja je bila prihvaćena. U odbor su izabrane sljedeće osobe: predsjednik Ilija Ančić, trgovac, potpredsjednik Mate Dilber, gostioničar, tajnik S. Marijanović, sudbeni službenik, blagajnik Jakov Ladan, porezni pristav, odbornici Matija ud. Jezildžić, Marija ud. Batinić i Lucija ud. Petrović, revizori Jozo A. Batinić, posjednik i oblasni poslanik, i Ferdo Rubić, posjednik, zamjenici Mate Zvonar, gostioničar i Aleksa Baković, cestar. Naknadno su još izabrani u odbor za prijem pošiljaka Ilija Ančić, Jakov Ladan i S. Marijanović.⁶³

⁵⁸ *Isto.* Vidi: Podružnica HKD Napredak, Tomislav Grad, 11. rujna 1928., ABiH, HKD Napredak, 1806/1928, kut. 55.

⁵⁹ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 12. rujna 1928., br. 1806/28-9, ABiH, HKD Napredak, 1806/1928, kut. 55.

⁶⁰ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 12. listopada 1928., br. 1806/28-29, ABiH, HKD Napredak, 1806/1928, kut. 55.

⁶¹ Zapisnik, Tomislav Grad/Duvno, 10. listopada 1928., ABiH, HKD Napredak, 2171/1928, kut. 56.

⁶² *Isto.*

⁶³ *Isto.* Novi je odbor službeno izvjestio Središnjicu o održanoj skupštini, Podružnica HKD Napredak, Tomislav Grad, 18. listopada 1928., br. 9/28, ABiH, HKD Napredak, 2171/1928, kut. 56.

Kraljeva diktatura i likvidacija hrvatskih kulturnih društava

Dana 6. siječnja 1929. kralj Aleksandar je proglasio ukidanje dotadašnjeg parlamentarnog sustava u Kraljevni SHS.⁶⁴ Dva tjedna kasnije ukinute su i sve političke stranke.⁶⁵ Sljedećih je nekoliko godina stranačko-politički život u Duvnu/Tomislav gradu i njegovoj okolini bio u potpunosti paraliziran. Obnovljen je tek nekoliko godina kasnije, nakon izvedenog atentata na kralja Aleksandra 1934. i privremenoga preuzimanja vlasti namjesnika kneza Pavla Karađorđevića. U jesen 1929. Duvno/Tomislav Grad ušlo je u Primorsku banovinu, sa sjedištem u Splitu, kojoj je na čelu do 1932. bio dr. Ivo Tartaglia. On, izgleda, nije mnogo mario za duvanjske Hrvate, a još manje za izgradnju velike crkve u njihovu gradu. Budući da Čuić nije ni u ovim teškim vremenima prestao skupljati sredstva za dovršenje bazilike, vlasti su Čuića stalno napadale i optuživale, pa je čak bio izveden i na Sud za zaštitu države te privremeno udaljen iz Duvna.⁶⁶

U općem ozračju zabrane i ukidanja hrvatskih kulturnih društava, Savez pjevačkih kulturnih društava u Zagrebu odlučio je «da [se] do 19. I. 30[.] imadu likvidirati sva postojeća hrvatska pjevačka društva u državi» te je i HPTD Tomislav u Tomislav Gradu/Duvnu bio suočen s tim neizbježnim događajem. Bio je to mnogo ozbiljniji problem od jednostavnoga prestanka djelovanja jednog pjevačkog društva. Društvo Tomislav, naime, imalo je u vlasništvu Hrvatski spomen-dom Tomislav, čiju su vrijednost tada procjenjivali na 500.000 din. Društvena su pravila predviđala da se imovina u slučaju prestanka postojanja društva, ako se nakon dvije godine u tom smislu ništa ne promijeni, predaje HKD Napredak. No i HKD Napredak je, želeći spriječiti namjere da mu se oduzme imovina, svu svoju nepokretnu imovinu prodao, zapravo prenio na Vrhbosansku nadbiskupiju. (?) Duvnjaci su molili Napredak da, nakon uvida u pravila društva Tomislav koja su im dostavili, ocijeni kako bi bilo najbolje postupiti da se sačuvaju vrijedne nekretnine društva. Zanimljivo je da su Duvnjaci sugerirali kao mogućnost da njihov dom bude registriran kao podružnica Napretka, tj. ono isto što je nekoliko godina ranije u drukčijem političkom okruženju upravo sugerirala Napretkova središnjica.⁶⁷ Sarajevska je središnjica odgovorila da se s likvidacijom ne žure «dok ne dođe u tom smislu kakav zakon». Kad zakon dođe, vjerojatno će se tražiti izbacivanje pridjeva «hrvatski» iz imena društva, što će se morati učiniti.⁶⁸

⁶⁴ Ferdo ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb 1968., 291-292.

⁶⁵ *Isto*, 294.-295.

⁶⁶ *Globe, kazne, optužbe*.

⁶⁷ HPTD Tomislav i čitaonica, Tomislav Grad/Duvno, 29. prosinca 1929., br. 242/29, ABiH, HKD Napredak, 7/1930, kut. 65.

⁶⁸ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 3. siječnja 1930., br. 7/1930, ABiH, HKD Napredak, 7/1930, kut. 65.

Treća obnova Napretkove podružnice u Duvnu

U ozračju političkih progona i represije bilo je teško organizirati bilo kakav društveni život, osobito ako su i društva razdrta prijeporima, što se obično događa u takvoj situaciji. Tako je bilo i u Duvnu ranih 30-ih XX. st. Najbolji znak da je svekoliki rad na društvenome području u Duvnu zamro jest u tome da se u ljeto 1935. ponovno počelo razmišljati o osnivanju podružnice HKD Napredak. I ponovno su iza tog projekta bili S. I. Marijanović, I. Ančić i još nekolicina uglednijih duvanjskih Hrvata. Svjesni da u Duvnu ne postoji niti jedna kulturna ustanova, oni su 2. srpnja od sarajevske središnjice došli dopuštenje za organiziranje te, nakon dobivanja dopuštenja i od kotarskih vlasti, organizirali privremeni odbor za osnutak podružnice te poslali pozive duvanjskim župnicima i pedesetorici uglednijih ljudi po duvanjskim selima da se odazovu toj akciji.⁶⁹ Konstituirajuća sjednica zakazana je za 17. listopada 1935. u 16 sati u Glavnoj ulici 80. Zamoljena je i Napretkova sarajevska središnjica da pošalje svoga izaslanika te pravila Napretkove potrošačke zadruge koju su namjeravali osnovati u Duvnu.⁷⁰

Sačuvan je i opširni zapisnik s te konstituirajuće skupštine iz kojega dobivamo mnogo korisnih informacija.⁷¹ Uz članove privremenog odbora, bila su prisutna 52 sudionika, potencijalna člana. Izaslanik vlasti i načelnika kotara bio je Jovo Pačić. Iz izvješća privremenoga tajnika S. Marijanovića saznajemo da je bilo upisanih 115 članova, od kojih je 90 uplatilo članarinu za listopad te 16 utemeljitelja. Bila je to zasigurno najmasovnija organizacija u Duvnu, osim župe. Župnici (većinom franjevci) se nisu odazvali na dopis privremenog odbora.⁷²

Izbori dužnosnika bili su ponešto neobični. Perica Grgić je za predsjednika predložio Stanka Marijanovića, koji je odmah jednoglasno izabran, ali je on molio da ga se razriješi. No skupštinari nisu prihvatili njegove razloge te je ostao predsjednik. Za potpredsjednika su predložena tri kandidata: Mate Perković, Boždar Jelzidžić i Ante Ćerdić. Većinom glasova izabran je B. Jezildžić. Drugi izabrani dužnosnici bili su sljedeći: tajnik Karlo Rubić, blagajnik Ante (Tome) Baković, revizori I. Ančić i Perica Grgić, odbornici Mate Perković, Tadija Lerota i Martin Nevistić, zamjenici odbora Stipan Zrno i Boško Kovačević, delegati za skupštinu Središnjice I. Ančić i S. Marijanović.⁷³

⁶⁹ Privremeni odbor za osnutak podružnice HKD Napredak u Tomislav Gradu župniku fra Jaki Jukiću u Seonici, Tomislav Grad, 8. listopada 1935., ABiH, HKD Napredak, 2482/1935, kut.106.

⁷⁰ Privremeni odbor za osnutak podružnice, Tomislav Grad/Duvno, 8. listopada 1935., br. 2997, ABiH, HKD Napredak, 2997/1935, kut. 106, 3.-4. Središnjica je odgovorila samo s pozdravima i pohvalama Duvnjacima i pri opremnome odboru, Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 14. listopada 1935., ABiH, HKD Napredak, 2997/1935, kut.106.

⁷¹ Zapisnik, ABiH, HKD Napredak, 3101/1935., kut. 106.

⁷² Isto. U zapisniku nije jasno je li Mate Perković koji je na Blažuju učlanio pet ljudi bio svećenik.

⁷³ Isto.

Izabran je i privremeni odbor za osnutak Napretkovih potrošačkih zadruga: fra Stipan Naletilić, I. (Pile) Ančić, B. Jezildžić, S. Marijanović i Perko Perić.⁷⁴

U dopisu kojemu je priložen zapisnik konstituirajuće skupštine, tajnik Karlo Rubić naznačuje da se na kraju skupštine vodila polemika između fra Stipana Naletilića, s jedne strane, i I. (Pile) Ančića te predsjednika S. Marijanovića s druge strane, ali nije napisao o čemu je bila riječ.⁷⁵ U zapisniku, međutim, nalazimo objašnjenje što znači da novi tajnik nije čitao zapisnik prije pisanja svoga popratnog pisma. Polemiku je otvorio franjevac iz duvanjskoga samostana S. Naletilić rekavši kako je sramota da se sastaju u tako lošim prostorijama dok imaju Tomislavov spomen-dom te da više neće ući u nikakvu prostoriju dok se pitanje doma ne riješi. Kroz povike «Dom je naš, mi smo ga sagradili» i druge komentare fra Stipan je također rekao da on, fra Mijo Čuić i franjevački samostan ne brane ni jednom hrvatskome društvu da dođe u dom. Čak je ustvrdio da je «crkva Sv. Mihovila upotrijebila silu protiv nekolicine ljudi».⁷⁶

Na to je reagirao I. Ančić optužujući da je na temelju prijave iste crkve «3/IV 34 god. sresko nač.[elstvo] zatvorilo, zapečatilo i obustavilo svaki rad ove naše tada jedine Hrv.[atske] ustanove», što je bilo porazno za svekoliko hrvatsvo, a ne samo nekolicinu ljudi. Očekivano, skupština se s klicanjem «Tako je!» složila s Ančićem. Ančić je također dodao da će oni ući u dom, ali pod uvjetom da fra Mijo Čuić «dade izjavu da on rad društva neće smetati».⁷⁷ Tu je objašnjenje zašto je trebalo pristupiti novoj konstituirajućoj skupštini. Podružnicu su, očito, u travnju 1934. vlasti zabranile, navodno na poticaj fra Mije Čuića.

Novi predsjednik S. Marijanović ne samo da je podržao Ančićevo izlaganje, nego je i proširio zahtjeve. Rekao je da sve sadašnje i buduće hrvatske institucije mogu ući u Hrvatski spomen-dom Tomislav, ali da za to moraju jamčiti «ne samo fra Mijo Čuić i kat.[olička] crkva sv. Mihovila nego sve ostalo [franjevačko] starješinstvo». Ujedno je optužio Čuića da je «uzeo više prava nego mu pripadaju». Marijanović je zaključio da to treba prepustiti vremenu i odboru da problem riješi na najbolji način.⁷⁸ U tako smirujućem tonu skupština je završila.

Po svemu se čini da je animozitet između franjevac i duvanjskih civila bio prilično velik. Uzimajući u obzir Čuićeva politička šikaniranja,⁷⁹ čini se da su neki fra Mijini postupci u prošlosti ostavili dosta negativnoga traga u svijesti ljudi. Sada je jasno da je sve započelo još 1920. kad je fra Mijo u ime društva Tomislav prisvojio Napretkovu ideju o skupljanju novca i kad je obećao uknjižbu ¼ Tomislavova spomen-doma u vlasništvo Napretka te to kasni-

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Podružnica HKD Napredak, Tomislav Grad/Duvno, 19. listopada 1935., br. 2/35, ABiH, HKD Napredak, 3101/1935, kut. 106.

⁷⁶ Zapisnik, ABiH, HKD Napredak, 3101/1935, kut. 106, 4.-5.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto, 5.-6.

⁷⁹ J. KRIŠTO, Svi politički prijestupi i kazne fra Mije Čuića.

je nije htio ili nije mogao provesti. No problem nije bio samo u upravljanju materijalnim dobrima, nego još više u kontroli duhovnih kretanja na određenom prostoru ili, popularnije rečeno, u kontroli nad dušama lokalnog stanovništva. Franjevci su predugo bili jedini gospodari duša ne samo u duvanjskom kraju nego u cijeloj Bosni i Hercegovini da bi lako pustili iz šaka kontrolu nad nekim novim kretanjima, pothvatima i organizacijama. Može se pretpostaviti da je duvanjskim franjevcima bilo krivo što su bili istisnuti iz društvenoga odbora HPTD Tomislav i čitaonice, iako su Hrvatski spomenom Tomislav uknjižili kao svoje vlasništvo. Također je razumno pretpostaviti da su Duvnjaci bili ogorčeni takvim postupkom franjevac, s Čuićem na čelu. Može se, dakako, problem promatrati i iz perspektive odnosa kler – laikat (svjetovnjaci). Klericima, koji su često bili jedini pokretači i nepobitni vođe različitih kulturnih pothvata, nije bilo lako prihvatiti činjenicu da se među neklericima, k tome njihovoj pastvi, javljaju pojedinci i skupine koji mogu organizirati te voditi društva i institucije tako uspješno da postaju konkurencija kleričkim, čak ih nadvisuju. Istina je da je fra Mijo Čuić «tijekom dvadeset godina ... bio duša i pokretač svih pothvata u životu Duvna»,⁸⁰ no postavlja se pitanje o korisnosti takvog stanja i o posljedicama kad se pojave neklerici kao nove 'duše i pokretači'.

Bilo kako bilo, duvanjska podružnica HKD Napredak ponovno je uspostavljena 1935. godine, a sljedeće godine ni Čuić više nije bio župnik, nego župnikov pomoćnik, koji se potpuno posvetio gradnji samostana.⁸¹ Duvanjska Napretkova podružnica trudila se ispuniti temeljno poslanje organizacije, tj. podupiranje školovanja mladih ljudi. U ljeto 1936. upućen je dopis Središnjici da podrži sve one koji su podnijeli molbe za stipendije, «jer je naše mjesto udaljeno od svih centara a [u] samome mjes[t]u neimamo nikakove srednje škole, pa je i bolje stojećim roditeljima svoju djecu školovati nemoguće».⁸² Odbor je čak molio da bi sinu I. (Pile) Ančića Josipu (Jozi) povisili stipendiju, «jer je otac posve iscrpljen i nije ga u stanju bez više stipendije školovati».⁸³

Možda je korisno istaknuti da su Duvnjaci manje-više bili neuredni platiše članarine. Početkom 1937. godine duvanjska je podružnica molila središnjicu da im pošalje utemeljiteljske diplome za Tadiju Lerotu, I. (Pilu) Ančića i pok. Ivana Rubića, uz napomenu da zapisnici sjednica potvrđuju da su utemeljninu od 400 kruna uplatili.⁸⁴ Uvidom u dokumentaciju, središnjica je odgovorila da T. Lerota nije uopće zaveden kao doživotni član, da je pok. I. Rubić upisan, ali je uplatio 200 od 400 kruna te da je I. (Pile) Ančić također upisan, ali je uplatio samo 220 kruna. Stoga je središnjica bila voljna izdati diplomu za pok. Rubića, ako joj se uplati 200 k, a drugima će poslati diplome kad podmire svoja obeća-

⁸⁰ *Fra Mijo Čuić - život i djelo*, 62.

⁸¹ *Isto*, 21.

⁸² Podružnica HKD Napredak, Tomislav Grad, 5. kolovoza 1936., br. 55/36, ABiH, HKD Napredak, 2304/1935, kut.112.

⁸³ *Isto*.

⁸⁴ Podružnica HKD Napredak, Tomislav Grad, 13. siječnja 1937., br. 2, ABiH, HKD Napredak, 143/1937, kut.116.

nja.⁸⁵ Nije to, vidjeli smo, bilo prvi put da se vodilo dopisivanje između Duvna i Sarajeva oko podmirivanja novčanih obveza ili obećanja.

S druge strane, problem je bio i u načinu dostave novca iz podružnice u sarajevsku središnjicu, a možda i pronevjere. Poznato je da je barem jedan od tajnika podružnice, Luka Baraban, novac za središnjicu uplaćivao na ruke sarajevskoga odvjetnika dr. Jurja Šuteja.⁸⁶ Pristanak središnjice da Leroti izda diplomu unatoč nedostatku dokaza o njegovoj uplati cjelokupnog iznosa prešutni je dokaz uvjerenja središnjice da Šutej nije uvijek dobivena sredstva prosljeđivao na njezin račun.⁸⁷ To, dakako, ne isključuje mogućnost da ni Baraban nije slao novac koji je bio uplaćivan na ime utemeljnine pojedinih članova.

Duvanjska Napretkova podružnica u vrijeme Drugoga svjetskog rata

Napad sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju 6. svibnja 1941. i njezin brzi slom te uspostava Nezavisne Države Hrvatske odrazilo se, dakako, i na duvanjsko područje.⁸⁸ O znacima rata govorile su skupine vojnika razbijene kraljevske vojske. Oružani dijelovi Hrvatske seljačke stranke, Seljačka zaštita, koja je razoružavala jugoslavenske vojnike, bila je, čini se, aktivna i na duvanjskome području, predvođena ustaškim povratnicima iz emigracije Matom Kapulicom i Matom Boškovićem, a komunistički izvori spominju i fra Karla Grbavca u tom kontekstu.⁸⁹ I izvješće duvanjske podružnice HKD Napredak spominje nepovoljnu prisutnost rata u duvanjskom kraju.⁹⁰ Glavna skupština nije održana, «jer je mnogo članova u Njemačkoj», a ni novac nisu mogli poslati «dok od nas nije otišla okupatorna vojska».⁹¹ Ta «okupatorna vojska» bila je talijanska. U svom naletu da što prije zauzme hrvatsku obalu i zaleđe, talijanska je vojska dospjela i do Duvna. Kako su imali sporazum s Nijemcima o interesnim sferama u području NDH, Talijani su se smatrali gazdama južno od demarkacijske crte, koja je sjekla NDH od sjeverozapada prema jugoistoku nekako točno po polovici, a Duvno je bilo u njihovoj interesnoj zoni.⁹²

⁸⁵ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 22. siječnja 1937., br. 143/37, ABiH, HKD Napredak, 143/1937, kut. 116.

⁸⁶ Podružnica HKD Napredak, Tomislav Grad, 18. svibnja 1940., br. 13/40, ABiH, HKD Napredak, 1027/1940, kut. 137.

⁸⁷ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 25. svibnja 1940., ABiH, HKD Napredak, 1027/1940, kut. 137.

⁸⁸ Opširnije o Duvnu u ratnim prilikama, osobito s vojne točke gledišta, v. Davor MARIJAN, «Kronologija vojnih operacija na duvanjskom području u Drugom svjetskom ratu», *Duvanjski zbornik*, 329-357.

⁸⁹ *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946., 45.

⁹⁰ Podružnica HKD Napredak, Tomislav Grad, 4. lipnja 1941, br. 2/41, ABiH, HKD Napredak, 889/1941, kut. 141.

⁹¹ *Isto*.

⁹² F. ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 380; Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Zagreb 1995., 100.-101; Marko SINOVIĆIĆ, *N.D.H. u svjetlu dokumenata*, Buenos Aires 1950., 99; Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939-1942*, Zagreb 2000., 409.-412.

No Rimskim ugovorima 18. svibnja 1941. Talijani su razdijelili «svoj» dio Hrvatske na tri podzone: prva je ono što je izravno bilo pripojeno Italiji, druga je bila razvojačeni dio, treća je predstavljala ostatak do demarkacijske crte s Nijemcima.⁹³ Duvanjsko područje ušlo je u razvojačenu (demilitariziranu) zonu, što je bio razlog njihova odlaska iz Duvna.⁹⁴

U civilnom ustroju države na velike župe, duvanjsko područje ušlo je u sastav Velike župe Pliva i Rama sa sjedištem u Jajcu, koja je počela raditi početkom kolovoza 1941. Duvanjski kotar sa sjedištem u Tomislavgradu⁹⁵ imao je tri općine sa sjedištem u Grabovici, Tomislavgradu i Roškom Polju. U sjedištu kotarske oblasti bili su uredi općinskog poglavarstva, kotarske oblasti, tehničkog odjeljka pri kotarskoj oblasti u Livnu, državne nadcestarije i kotarske pripomoćne zaklade. U Tomislav Gradu je bio i porezni ured, te sjedište kotarskog i šerijatskog suda za područje Duvanjskog kotara.⁹⁶ Područje Šujice nalazilo se u sastavu Livanjskog kotara i bilo je općinsko sjedište.⁹⁷ Po popisu stanovništva iz 1931. Šujica je imala 3.686 stanovnika.

U vojno-teritorijalnoj podjeli NDH, Tomislav Grad je ušao u sastav Jadranskog divizijskog područja, popunidbenog zapovjedništva u Sinju. Preustrojem domobranstva u jesen 1941. stupila je na snagu nova vojno-teritorijalna podjela. Ustrojeni su zborovi kao operativni sastavi i zborna područja kao teritorijalna tijela, čija se zona odgovornosti poklapala sa zborovima. Duvno je ušlo u sastav Trećega domobranskog zbora, odnosno Trećega domobranskog zbornog područja. U operativnom pogledu bilo je u zoni odgovornosti Šeste pješačke divizije sa sjedištem u Mostaru, a u teritorijalnom pogledu pripadalo je nadležstvu Sinjskog popunidbenog zapovjedništva.⁹⁸

Nakon kraćeg oklijevanja lokalna organizacija Hrvatske seljačke stranke krajem kolovoza pristupila je ustaškom pokretu.⁹⁹ U Napretkovoj podružnici nije bilo jasnoće. U već spomenutom izvješću iz lipnja 1941., konstatira se općepoznata činjenica da «ova podružnica ima priličan broj članova po narodnosti srba» te se moli uputa o tome «treba li iste brisati iz članstva».¹⁰⁰ Očito je bila

⁹³ J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, 106.-107.

⁹⁴ Demilitarizirana zona poznata je uglavnom kao II. zona i u njoj NDH po ugovoru s Italijom nije imala pravo podizati vojne objekte, imati uporišta i držati ratnu mornaricu. Granica demilitarizirane zone povučena je crtom Zdihovo-Tounj-Hum-Plitvički Leskovac-Prijeboj-Plješivica-Mazin-Trubar-Jadovnik-Šator-Velika Golija-Cincar-Dragnić-Malovan-Ljubuša-Prenj-Lisac-Troglav.

⁹⁵ Tomislav Grad se u izvorima sreće uglavnom kao Duvno, rjeđe kao Tomislav Grad, a ponekad i kao Županjac, ovisno o tome tko se služio kojim zemljovidima.

⁹⁶ D. MARIJAN, «Kronologija vojnih operacija na duvanjskom području», 330.

⁹⁷ Rafael LANDIKUŠIĆ, *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1942., 287.-288.

⁹⁸ Mladen COLIĆ, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941*, Beograd 1973., 201.-202, 235.-240.

⁹⁹ *Sarajevski novi list*, Sarajevo, br. 97. od 2. rujna 1941. Isto su tada učinile i organizacije HSS-a iz Livna, Prozora i Glamoča.

¹⁰⁰ ABiH, HKD Napredak, 895/1941, kut. 141.

prisutna svijest o represivnim mjerama protiv srpskog stanovništva i njegova pobuna. U vrijeme masovnije pobune srpskog pučanstva u NDH krajem srpnja, «divlje ustaše» ili «nastaše», tj. oni koji su se priklonili vlasti i to upotrijebili za svoje osobne interese, pobile su od 28. do 30. srpnja 1941. dio malobrojnog srpskog pučanstva na Duvanjskom polju, osobito u selu Cebari.¹⁰¹

Talijani su iskoristili ustanak Srba u NDH za ponovnu okupaciju II. zone, što znači da je Duvno ponovno došlo pod nadležstvo talijanske Druge armije. No, vlasti NDH su nastojale da Šujica i Tomislav Grad/Duvno, na granici dosega talijanske vojske, ostanu pod hrvatskim zapovjedništvom.¹⁰² To je, međutim, bilo samo na papiru, jer izvješće Napretkove podružnice od 31. svibnja 1942. naznačuje da je talijanska vojska zaposjela Hrvatski dom.¹⁰³

Vojna djelovanja i česta smjena vojska u Duvnu i okolnim selima obrađena je drugdje. Duvanjski kraj u cjelini se opredijelio za novouspostavljenu hrvatsku državu te su njegovi mladići bili u sastavu domobranstva, a nekolicina i ustaških postrojbi, ali kako Duvno nije bilo strateški važno mjesto te oko njega nije bilo velikih vojnih operacija, većinom su ratovali po ratištima izvan duvanjskoga kraja. Vrlo mali broj Duvnjaka pridružio se partizanima.

Ne čudi da su društvene i dobrotvorne aktivnosti u takvim okolnostima bile svedene na minimum, što je slučaj i s Napretkovom podružnicom. U izvješću za godinu 1940./41., koji je pisan 15. svibnja 1941., navodi se da je podružnica isplatila stipendije Ivanki Ančić, učenici Preparandije u Mostaru, i Stipanu Bakoviću, učeniku Franjevačke gimnazije u Sinju, te da su isplatili i «izvanredne potpore» Josipu Ančiću, učeniku Klasične gimnazije na Širokom Brijegu, i Iliji Čuiću, učeniku iste gimnazije.¹⁰⁴ Napretkova Središnjica nije se mirila s isprikom da ratne okolnosti onemogućuju svaki rad na promicanju Napretkovih ciljeva. Tako je prigovorila duvanjskoj podružnici što 1942. nije održala godišnju skupštinu i izabrala dužnosnike te ujedno sugerirala da se mora naći nekoga tko bi prihvatio službu povjereništva, budući da će se podružnica morati pretvoriti u povjereništvo.¹⁰⁵ Čini se da sve to nije impresioniralo Duvnjake koji su još bili u Napretku ili oko Napretka, jer ne nalazimo nikakve informacije o djelovanju duvanjske podružnice od svibnja 1942. do travnja 1946.

¹⁰¹ Navodno je ubijeno 248 osoba, *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije*, Beograd 1964., 53.

¹⁰² Zapovijed Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva Ministarstvu unutrašnjih poslova, Broj 2144/Tajno od 28. VIII. 1941. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, sv. V, 12-18; Naredba zapovjedništva Jadranskog divizijskog područja, V. T. br. 2364 od 3. IX. 1941., *Isto*, sv. IV, 1-302.

¹⁰³ Podružnica HKD Napredak, Tomislav Grad, 31. svibnja 1942., br. 1/42, Arhiv BiH, HKD Napredak, 567/1942, kut. 146; HDA, fond Zapovjedništva Jadranskog divizijskog područja V.T.V. br. 2779 od 15. rujna 1941.

¹⁰⁴ Godišnji izvještaj, Tomislav Grad/Duvno, 15. svibnja 1941., Arhiv BiH, HKD Napredak, 895/1941, kut 141.

¹⁰⁵ Središnjica HKD Napredak, Sarajevo, 2. lipnja 1942., Arhiv BiH, HKD Napredak, 567/1-942, kut. 146.

Još jedna uspostava pod okriljem komunizma i likvidacija

Zapravo, nije ni realno očekivati postojanje bilo kakvih informacija o djelovanju duvanjske Napretkove podružnice kad se uzme u obzir u kakvim je neprilikama bilo Duvno u tom razdoblju. Razne vojske zauzimale su i napuštale mjesto i okolna sela, tako da je bilo kakvo društveno djelovanje bilo nemoguće. Ujutro 16. studenog u Tomislav Grad, koji su prethodno napustile njemačke i hrvatske vojne snage, ušla je Četvrta dalmatinska brigada s dva bataljuna i s jednim u selu Kovače. Bio je to posljednji put da je Duvno promijenilo «vlasnika». Vrijeme do službenog kraja Drugog svjetskog rata na duvanjskom kao i okolnim hrvatskim područjima obilježili su sukobi i potjere za ostacima redovnih i neredovnih postrojbi oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske. Te skupine poznate kao *zeleni kadar*, *škripari*, *špiljari* i *kamišari* posebno su bile mnogobrojne u širem području Rakitna.¹⁰⁶

Komunisti su, dakle, uspostavili vlast u Duvnu i prije službenoga završetka rata. Odmah nakon učvršćenja vlasti nastojali su, kao i posvuda u BiH, ponovno uspostaviti kulturna društva koja su postojala prije rata, ali na drugim ideološkim osnovama. Ideološka revizija HKD Napredak uslijedila je tek nakon potpune pobjede partizanskih snaga, predvođenih komunistima. Tada su, u svibnju 1945., mnoge institucije bile ukinute, zaveden je teror nad građanima, napose nad katoličkim svećenstvom, organizirana su bila suđenja «fašističkim slugama», a propaganda je postala sveprisutna. Mnogi članovi Napretkove Središnje uprave bili su «suđeni na gubitak narodne časti i na druge kazne», a Ministarstvo prosvjete BiH postavilo je u upravu povjerenika «nove narodne vlasti».¹⁰⁷ Povjerenik je postavio povjerenike za podružnice s nalogom da se održe glavne skupštine te izaberu delegati za skupštinu središnje uprave, koja je bila predviđena za 28. i 29. listopada 1945. Ujedno su pripremljena i nova pravila društva, primjerenija novom ideološkom obrascu.¹⁰⁸

Na Glavnoj skupštini HKD Napredak, na kojoj je sudjelovalo 29 podružnica, uspostavljeni su svi glavni ideološki parametri. Glavni akter u iznošenju te ideološke matrice bio je ministar prosvjete Travničanin Anto Babić, dugogodišnji Napretkovac i pitomac travničke isusovačke gimnazije.¹⁰⁹ Sastavnice te matrice su veličanje komunističke uloge u oslobođanju zemlje i sotoniziranje suprotne strane.¹¹⁰

¹⁰⁶ Mate ŠALOV, *Četvrta dalmatinska brigada*, Split 1980., 225.; Vođa ove skupine navodno je bio fra Berto Dragičević. Po jednom pamfletu iz 1946. kamišare na području Roškog polja navodno je 1945. organizirao don Ilija Majić. *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946., 213.

¹⁰⁷ Napredak u godini 1945. i obnova njegova rada, *Napredak. Hrvatski narodni kalendar za 1946.*, 214.-231 (214.-215.). Ivo SUNARIĆ, «Kulturno-prosvjetni rad 'Napretka' u prošlosti i njegovi zadaci danas», *Napredak za 1946.*, 34, tvrdi da su bila postavljena trojica povjerenika: Vid Krešić, Oton Šušteršić i Zvonko Putica.

¹⁰⁸ Napredak u godini 1945. i obnova njegova rada, 215.

¹⁰⁹ *Isto*, 216.

¹¹⁰ *Isto*, 217.

Uz ideološko čišćenje, otpočeli su progoni «narodnih neprijatelja». Kako su mnogi Duvnjaci bili bilo u domobranstvu bilo u ustaškim jedinicama te se zajedno s cjelokupnom vojskom i mnogobrojnim civilima povlačili prema Austriji, mnogo hrvatskih mladića izgubilo je život od komunističke ruke, prisilnim marševima i logorima nakon službenoga završetka rata.

Ubrzo su uslijedila i suđenja svakojakim «narodnim neprijateljima», na kojima je također mnogo ljudi bilo osuđeno na smrt ili na dugotrajne zatvorske kazne. U Duvnu je najzapaženije i po isključivo ideološkoj utemeljenosti komunističkog sudovanja najkarakterističnije suđenje bilo ono fra Miji Čuiću.¹¹¹

Duvanjska podružnica HKD Napredak nije ponovno uspostavljena do 26. ožujka 1946., kada je održana osnivačka skupština u dvorani Kulturnog doma u Duvnu.¹¹² Sukladno novoj ideologiji «bratstva i jedinstva» na skupštini su bili i predstavnik muslimanskoga kulturnog društva Preporod Nurija Dizdar i srpskoga društva Prosvjeta Vljako Kovačević. Nakon predavanja Ljiljanke Ančić, dugogodišnje Napretkove stipendistice, o značenju i ciljevima Napretka, bio je izabran sljedeći odbor: predsjednik Mile Perić, tajnik Ante Kuvacić, blagajnik Tone Baković, članovi Ilo Šola, Ljiljana Ančić, Dragica Sajko, Jozo Jurišić, Mate Dilber i Jozo Čamber, zamjenici Dane Krištić, Frano Pokrajčić, Nada Marković, Anka Perić i Mirko Škaro. U Nadzorni odbor izabrani su: Pero Zvonar, Karlo Baković, August Batinić, Stipe Braovac i Tonka Grgić. Njihovi zamjenici bili su: Jozo Mandušić, Ante Šarić i Stipe Dilber.¹¹³

U popratnom dopisu središnjici uz zapisnik javlja se da je u Duvnu do svibnja bilo upisano 75 članova Napretka, iako se nije znalo ni kolika je članarina ni kako će se ubirati.¹¹⁴ Slično kao i u središnjici, i u duvanjsku podružnicu uvedeni su prepoznatljivi ideologemi. Osnivačka je skupština završila «poklicima Titu», članovi se oslovljavaju s «drug/arica» te se pisma zaključuju sa «Smrt fašizmu – sloboda narodu», a u nazivu društva nema pridjeva «Hrvatsko».¹¹⁵

Do likvidacije Hrvatskoga kulturnoga društva Napredak ostalo je još samo tri godine.¹¹⁶ Na godišnjoj sjednici Središnje uprave 1946. za pravnog referenta bio je izabran Jure Begić, član Okružnog narodnog odbora u Tuzli, a za člana odbora Ivo Sunarić, upravnik Zemaljske uprave narodnih dobara. Sljedeće godine za prvog tajnika izabran je Alojz Benac, činovnik Ministarstva

¹¹¹ Vidi: *Fra Mijo Čuić – život i djelo*.

¹¹² Zapisnik, Duvno, 26. ožujka 1946., ABiH, HKD Napredak, 545/1946, kut. 57.

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ KPD Napredak, Duvno, 5. travnja 1946., br. 1/46, ABiH, HKD Napredak, 545/1946, kut. 57.

¹¹⁵ U dopisu središnjice Napredak se i dalje označavao kao hrvatsko društvo, što je djelovalo i na Duvnjake te su u izvješću za 1947. ponovno uveli taj pridjev, ABiH, HKD Napredak, 268/1947, kut. 162.

¹¹⁶ Mladen ČALDAROVIĆ, "Napredak" 1945.-1949., *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost*, 3/1995., 73.-85.

prosvjete. Ta su trojica postali izvršitelji likvidacije Napretka u ožujku 1949. godine.

Tim datumom prestaje, dakako, postojati i duvanjska podružnica HKD Napredak. Možda je korisno podsjetiti da je ona jedna od rijetkih podružnica koja nije ponovno uspostavljena nakon što je HKD Napredak obnovljen 29. rujna 1990.

SUMMARY

THE CROATIAN CULTURAL SOCIETY *NAPREDAK* IN ŽUPANJAC /DUVNO/TOMISLAV GRAD

Because of the existence of archival records, one can track the branch of the Croatian Cultural Society "Progress" (HKD - Hrvatsko Kulturno Društvo - "Napredak") in Županjac/Duvno/Tomislav Grad from 1920 until it and the society were abolished in 1945. Following the activities of this local branch enables not only an illustration of life, political, and social conditions of a small community in the border region of Bosnia, Hercegovina and Dalmatia, it also affords the opportunity to examine the relations between the headquarters of this rather powerful organization and one of its branches. The author discusses the renewal of the "Progress" branch in Duvno in 1920, the cessation of its work in 1926, its reopening in 1928, its prohibition in 1929, its reconstitution again in 1935, then its final closure in 1945 and total liquidation in 1949. Along with tracking the activities of the branch and the problems which it encountered, the author also identifies the most important political events of the particular periods he is writing about.

Key words: Croatian cultural society *Napredak*, Županjac, Duvno, Tomislav Grad